

Znalecké dokazování

Znalec, expert, konzultant

Rozvoj vědy a techniky umožnil využívání vědeckých poznatků v trestním řízení, a to ve formě odborných vyjádření nebo znaleckých posudků, které podávají osoby „znalé“, zpravidla soudní znalci.

Znalcem je osoba se speciálními odbornými znalostmi a vědomostmi v určitém oboru, která tyto své speciální odborné znalosti a vědomosti využívá k objasnění skutečností důležitých pro trestní řízení. Jde o osobu rozdílnou od orgánů činných v trestním řízení i procesních stran, které zpravidla takové odborné znalosti nemají. I kdyby je však měly, bylo by třeba k objasnění odborných otázek znalecký posudek opatřit, neboť je třeba opatřit znaleckou objektivitu, nepodjatost a nestrannost při posouzení příslušné odborné otázky.¹

Způsob ustanovení znalcem, výkon znalecké činnosti znalců a tlumočnicků, jejich oprávnění a povinnosti, odměňování znalců, jakož i možnosti jejich odvolání upravuje zákon o znalcích a tlumočnících a vyhláška ministerstva spravedlnosti.

Postavení znalce v trestním řízení mohou mít fyzické osoby (jmenované znalcem nebo tzv. znalci ad hoc, tzn. nejmenovaní znalci tam, kde pro takový obor nejsou znalci zapsáni), právnické osoby (ústavy a jiná pracoviště specializovaná na znaleckou činnost, vědecké ústavy, vysoké školy a instituce, které jsou zapsány v seznamu ústavů kvalifikovaných pro znaleckou činnost), ale i specialisté, odborníci, kteří jsou přizváni k podání odborných vyjádření (nemusí jít nutně o jmenovaného znalce). U znalců – právnických osob záleží na tom, podle kterého ustanovení TŘ jsou přibírání, zda dle § 105 odst. 1 TŘ (běžné znalecké posudky) nebo dle § 110 odst. 1 TŘ (výjimečné, zvláště obtížné případy, vyžadující zvláštního vědeckého posouzení).²

Znaleckou činnost v rámci Policie České republiky provádějí v oborech elektrotechnika, chemie, kriminalistika, písmoznalectví a strojírenství Odbory kriminalistické techniky a expertiz krajských ředitelství a Kriminalistický ústav Praha. Tato pracoviště jsou zapsána v seznamu ústavů kvalifikovaných pro znaleckou činnost Ministerstva spravedlnosti. Osoby činné v rámci těchto pracovišť nemají postavení znalců, ale postavení expertů, protože postavení „znalců“ náleží zapsaným pracovištím. Velmi zjednodušeně by se tedy dalo říci, že expertem jsou pracovníci předmětných pracovišť s oprávněním k výkonu expertizní činnosti.

Jednotlivé znalecké obory se mohou dále dělit na odvětví. Tak např. obor zdravotnictví se dále dělí na odvětví porodnictví, interní lékařství, orthopedie, chirurgie, patologie, soudní lékařství atd. Konkrétní znalec tedy bývá označen svým oborem (např. obor zdravotnictví) a některým (možno i více) odvětvím (např. soudní lékařství). Pro zajímavost je nutné dodat, že obor kriminalistika, který je převážně vykonáván experty Policie České republiky v rámci znaleckých pracovišť, má 21 odvětví (např. mechanoskopie, trasologie, daktyloskopie, pyrotechnika, balistika, genetika, biologie atd.).

¹ Musil, J., Kratochvíl, V., Šámal, P. a kol. Trestní právo procesní. 2. přepracované vydání, Praha: C.H.Beck, 2003, s. 442.

² Heinz, R. Význam důkazu zkoumaného znalcem v trestním řízení. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2004, s. 18.

Postavení konzultanta v trestním řízení je upraveno v § 157 odst. 3 TŘ, kde je zakotveno oprávnění státního zástupce nebo policejního orgánu si přibrat ve skutkově složitých věcech konzultanta, který má znalosti ze speciálního oboru. Tady je na místě si uvědomit, že konzultant nutně nemusí být znalcem, ale samozřejmě se to nevylučuje. Výsledkem práce konzultanta, a to na rozdíl od znalce není vyhotovení znaleckého posudku, ale pouze poskytnutí odborné pomoci, rady, orientace, či upřesnění činnosti státního zástupce, či policejního orgánu. Jeho další působení v konkrétní trestní věci se i vzhledem k jeho způsobu přibrání (§ 157 odst. 3 TŘ a nikoliv § 105 odst. 1 TŘ) až na výjimky jako znalec nepředpokládá, byť jinak oprávnění k výkonu znalecké činnosti vlastní.

Znalecký posudek, odborné vyjádření

Znalecký posudek je zvláštním, zcela samostatným druhem důkazního prostředku, který však v celé soustavě důkazních prostředků nemá žádné výsadní postavení. Je výsledkem znaleckého zkoumání, znalecké činnosti konkrétního znalce nebo znalců. Náležitosti znaleckých posudků, včetně jejich obsahu, formy, úpravy a připojení znalecké doložky jsou přesně vymezeny v § 13 vyhlášky ministerstva spravedlnosti.

Oproti tomu odborné vyjádření nemá stanovené přesné náležitosti (obsah, formu atd.), nemusí být vypracováno znalcem nebo znaleckým pracovištěm, ani není výsledkem znalecké činnosti. Jde o „odborné vyjádření“ osoby znalé, tzn. odborníka k určité dílčí otázce (§ 105 odst. 5 TŘ). Typickým příkladem je odborné vyjádření praktického lékaře (který není znalcem) k rozsahu zranění poškozeného nebo vyjádření osoby (právnícké nebo fyzické), která provozuje určitou živnost nebo obchodní činnost, k ceně zboží (např. prodejna kol – cena odcizeného kola, bazar použitých mobilních telefonů – cena odcizeného mobilního telefonu atd.). Samozřejmě, pokud je odborné vyjádření vypracováno znalcem, tak to není na škodu, naopak. Pokud by však znalecký posudek zpracovala osoba, která není znalcem, nesměl by se takový znalecký posudek použít jako důkaz. To ovšem neplatí, pokud by osoba, která není znalcem, nebyla řádně přibrána jako znalec ad hoc (viz shora). Odborné vyjádření předložené státním orgánem se předkládá orgánům činným v trestním řízení vždy bezúplatně (§ 105 odst. 5 TŘ).

Přibrání znalce

Znalec je v trestním řízení přibrán tehdy, kdy je pro objasnění skutečností důležitých pro trestní řízení třeba odborných znalostí. Tzv. znalecké dokazování je upraveno v § 105 – 118 TŘ, s výjimkou § 112 TŘ, který upravuje věcné a listinné důkazy. Zpravidla se přibere znalec jeden, jen u znaleckých posudků, které mají objasnit skutečnosti zvláště důležité, je třeba přibrat znalce dva (§ 105 odst. 4 TŘ). Dva znalci se obligatorně přibírají vždy, kdy je potřeba prohlédnout a pitvat mrtvolu (§ 115 TŘ).

Prioritu v trestním řízení má před znaleckým posudkem odborné vyjádření (§ 105 odst. 1, věta první TŘ). Pokud pro složitost posuzované otázky takový postup není postačující, přibere se znalec (§ 105 odst. 1, věta druhá TŘ). Již z této věty je zřejmé, že odborné vyjádření má přednost před znaleckým posudkem tam, kde to lze, a také je zřejmé, že odborné vyjádření nemusí podávat znalec (blíže viz shora). Odborné vyjádření nebo znalecký posudek (přibrání znalce) vyžaduje orgán činný v trestním řízení.

Od 1.1.2002 je v TŘ zakotveno právo stran procesu předkládat vlastní znalecké posudky,

tedy znalecké posudky jimi vyžádané, tzv. znalecké posudky předložené stranou. Tyto znalecké posudky, pokud splňují veškeré zákonem požadované náležitosti, včetně prohlášení znalce, že si je vědom následků vědomě nepravdivého znaleckého posudku, jsou v dokazování ve stejném, rovném postavení se znaleckými posudky, které byly vyžádaný orgánem činným v trestním řízení (§ 110a TR). Byť se v tomto ustanovení TR hovoří jen o znaleckých posudcích, neznamená to, že strany nemohou předkládat i odborná vyjádření.

Pokud se přibírá orgánem činným v trestním řízení znalec, musí se o tom vyrozumět obviněný, pokud jde již o řízení před soudem, tak i státní zástupce. Pokud je zřejmé, že v průběhu znaleckého zkoumání bude muset jiná osoba něco konat nebo strpět, tak se musí vyrozumět i tato osoba. Strany se mohou k přibrání znalce vyjádřit, ale i podat námitky. Námitky lze vznášet vůči osobě znalce, a to z důvodů, které uvádí zákon o znalcích a tlumočnících vůči jeho odbornému zaměření (erudice znalce, obor nebo odvětví) a vůči formulaci otázek, které byly znalci položeny (§ 105 odst. 3 TR). V přípravném řízení o námitkách rozhoduje příslušný dozorový státní zástupce, eventuelně předseda senátu v řízení před soudem. Pokud jsou námitky uplatněny v rámci opravného prostředku (např. odvolání), tak rozhoduje ten orgán, který je oprávněn rozhodnout o opravném prostředku. Orgán, který o námitkách rozhoduje buď námitky zamítne a oznámí osobě, která námitky uplatnila, že neshledal důvody pro vyhovění nebo pokud takové důvody shledá, nechá vyžádat nebo sám vyžádá nový znalecký posudek od jiného znalce nebo od stejného znalce, ale podle jinak formulovaných otázek (§ 105 odst. 3 TR).

Orgán činný v trestním řízení musí již při přibrání znalce zvažovat, zda konkrétní osoba znalce není podle zvláštního zákona (viz shora) z podání znaleckého posudku v této konkrétní věci vyloučena (podjatost znalce). U odborného vyjádření je nutno zkoumat, zda osoba, která má odborné vyjádření podávat není podjatá (poměr k obviněnému nebo jiné osobě nebo poměr k trestní věci).

Orgán činný v trestním řízení, který přibírá znalce je povinen již v předvolání znalce tohoto upozornit na možné následky nedostavení se na předvolání (pořádková pokuta dle § 66 TR) a na jeho povinnost bez odkladu oznámit svoji podjatost ve věci nebo jiné skutečnosti, které mu brání konat ve věci jako znalec. Rovněž musí být znalec ještě před podáním znaleckého posudku výslovně poučen o významu znaleckého posudku z hlediska obecného zájmu a o trestních následcích křivé výpovědi a vědomě nepravdivého znaleckého posudku dle § 346 TZ (§ 106 TR). To platí i pro znalce, kteří předkládají znalecké posudky vyžádané stranou.

Vlastní znalecká činnost v konkrétní trestní věci má několik fází, a to přibrání znalce s poučením (§ 105 a § 106 TR), příprava znaleckého posudku (§ 107 TR), vyhotovení znaleckého posudku (§ 107 TR) a výslech znalce v průběhu přípravného řízení nebo v řízení před soudem (§ 108 TR). Po prvotní fázi (přibrání a poučení) se znalci v rámci fáze druhé poskytnou potřebná vysvětlení ze spisů a vymezí se jeho úkoly. Znalci může být umožněno nahlížet do spisu, eventuelně se účastnit výslechu obviněného a svědků, kterým může klást otázky, ale jen za podmínky, že je to třeba k podání znaleckého posudku a vztahuje se k předmětu znaleckého vyšetřování. Orgán činný v trestním řízení může za stejných podmínek umožnit znalci účast i u jiných procesních úkonů. Znalec také může navrhopvat před podáním znaleckého posudku, aby byly provedeny jiné důkazy, potřebné k objasnění skutečností důležitých pro podání znaleckého posudku. Znalec, který byl přibrán za účelem posouzení zdravotního stavu osoby nebo příčin úmrtí takové osoby, má právo si vyžádat její zdravotnickou dokumentaci. Jinak může znalec vyžadovat takovou zdravotnickou

dokumentaci jen za podmínek stanovených zvláštním zákonem, kterým je zákon o péči o zdraví lidu. Znalecký posudek se doručuje také obhájci, a to na náklady obhajoby.

Třetí a čtvrtá fáze obsahují vlastní vyhotovení znaleckého posudku a případný výslech znalce. Znalecký posudek se zpravidla vyhotovuje písemně, ale není to nezbytnost. Pokud není vyhotoven písemně, tak je znalcem v průběhu jeho výslechu nadiktován do protokolu. Pokud je znalecký posudek vyhotoven písemně, stačí, aby se na něj znalec odvolal a tento potvrdil. V přípravném řízení trestním lze od výslechu znalce upustit, pokud nejsou o úplnosti a spolehlivosti posudku žádné pochyby. Jsou-li pochybnosti o znaleckém posudku (správnost, neúplnost, nejasnost), je nutné požádat znalce, který jej vyhotovil o vysvětlení. Pokud nedojde ani vysvětlením znalce k odstranění takových pochybností, přibere se jiný znalec. Pokud bylo přibráno více znalců, kteří dospěli ke stejným závěrům, pak stačí, aby za ostatní podal posudek ten znalec, na kterém se shodli. Pokud nedošli znalci ke stejným závěrům, je nutné vyslechnout každého znalce.

V případech, kdy nepostačuje běžné odborné vyjádření nebo znalecký posudek (výjimečné, zvláště obtížné případy, vyžadující vědeckého posouzení), může orgán činný v trestním řízení přibrat státní orgán, vědecký ústav, vysokou školu nebo jinou instituci specializovanou na znaleckou činnost k podání vlastního posudku nebo k přezkoumání posudku podaného znalcem (§ 110 TŘ). Takový posudek ústavu se podává zásadně písemně s vyznačením osob, které takový posudek vypracovaly a mohou být vyslechnuty. Při výběru takto označených osob je nutno přihlížet k důvodům, pro které může být znalec podle zvláštního zákona z podání znaleckého posudku vyloučen. Ustanovení TŘ, které se týká vznesení námitek proti znalci, jeho zaměření nebo položeným otázkám (§ 105 odst. 3 TŘ) se u posudku ústavu použijí přiměřeně.

Úprava postavení znalců, jejich způsobilosti, jejich povinnosti atd., včetně náhrad hotových výdajů a odměny za provedení znaleckého posudku je obsažena ve zvláštních předpisech (viz shora). Výši znalečného a o jeho proplacení určuje ten orgán činný v trestním řízení, který znalce přibral, a ve lhůtách k tomu stanovených (§ 111 TŘ). Pokud nesouhlasí s výší vyúčtovaného znalečného, rozhodne o výši znalečného usnesením. Proti takovému usnesení je přípustná stížnost, která má odkladný účinek. Ustanovení § 111a upravuje postup orgánů činných v trestním řízení při provádění výslechu osob (obviněný, svědek) prostřednictvím videokonferenčního zařízení.

Posuzování schopnosti obviněného rozpoznat nebezpečnost jednání pro společnost a ovládat své jednání se musí vztahovat vždy k určité konkrétní trestné činnosti. Znalecký posudek o duševním stavu obviněného podaný v předchozí trestní věci nemůže být proto znaleckým důkazem v další věci, v níž je samostatně vedeno nové trestní stíhání (R 65/1980).

Posudek ústavu dle § 110 odst. 1 TŘ se podává písemně a jako důkaz se vždy provádí přečtením, ke kterému není třeba souhlasu stran (§ 110 odst. 2 TŘ, § 213 TŘ). Teprve ukáže-li se to potřebné, lze dále vyslechnout jako znalce ústavem v posudku označenou osobu, která posudek vypracovala, popř. dvě takové osoby, jde-li o případ uvedený v § 105 odst. 4 TŘ. Jestliže taková osoba nebo osoby nejsou zapsány v seznamu znalců, je podmínkou jejich výslechu jako znalců, aby složily znalecký slib (R 3/1989).

Znalec se ve svém posudku nemůže opírat o zjištění, které sám učinil na místě činu. Potřebuje-li k podání posudku doplnění nebo prověření údajů z místa činu, musí navrhnout orgánu činnému v trestním řízení provedení ohledání ve smyslu § 113 TŘ (R 37/1984).

Jestliže se v řízení před soudem jeden ze znalců označených v písemné posudku vědeckého ústavu vyjadřuje nad rámec závěrů písemného ústavního posudku, resp. se vyjadřuje k otázkám ve znaleckém posudku neřešeným, musí soud opatřit vyjádření (stanovisko) všech zpracovatelů znaleckého posudku (R 42/1995).

Znalecký posudek nelze odmítnout jen proto, že znalec se nad rámec svého oprávnění vyjadřoval i k otázkám právním. Skutečnost, že znalec ve svém posudku zaujme stanovisko k otázce, jejíž zodpovězení přísluší soudu, nečiní tento posudek nepoužitelným, pokud obsahuje odborné poznatky a zjištění, z nichž znalec tento právní závěr učinil a které umožňují, aby si soud tentýž nebo jiný takový závěr dovodil sám (R 1/1998-I).